

**ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ ПРАЦІВНИКА
ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ**

Гусєва Влада Олександрівна,
доцент кафедри криміналістики
та судової експертології
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук,
доцент

**Гусєва В.О. «Особа потерпілого як елемент криміналістичної
характеристики посягань на життя працівника правоохоронного
органу»**

На підставі аналізу практики органів досудового слідства, наукової літератури розглянуто питання що стосуються особи потерпілого як елементу криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу. Встановлено дані про типові характерні риси потерпілих. Визначено категорії потерпілих, що найчастіше стають жертвами зазначених злочинів. Розкрито питання віктимної поведінки працівника правоохоронного органу. Визначено взаємозв'язок між особою потерпілого та його обов'язками щодо охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. Проведено аналіз кримінальних проваджень, що дозволив сформулювати висновки щодо особи потерпілого за даною категорією кримінальних проваджень.

Ключові слова: криміналістична характеристика, особа потерпілого, посягання на життя працівника правоохоронного органу.

**Гусєва В.А. «Личность потерпевшего как элемент
криминалистической характеристики посягательств на жизнь
сотрудника правоохранительного органа»**

На основании анализа практики органов досудебного следствия, научной литературы рассмотрены вопросы касающиеся личности потерпевшего как элемента криминалистической характеристики посягательств на жизнь сотрудника правоохранительного органа. Установлены данные о типичных характерные черты пострадавших. Определены категории пострадавших, чаще всего становятся жертвами указанных преступлений. Раскрыты вопросы виктимного поведения работника правоохранительного органа. Определена взаимосвязь между личностью потерпевшего и его обязанностями по охране общественного порядка и обеспечения общественной безопасности. Проведен анализ уголовных производств,

позволивший сформулировать выводы относительно личности потерпевшего по данной категории уголовных производств.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, личность потерпевшего, посягательство на жизнь сотрудника правоохранительного органа.

Guseva V.A. "The person of the victim as an element of forensic characteristics of encroachments on the life of the law enforcement officer"

On the basis of the analysis of the practice of the bodies of pre-trial investigation, scientific literature, the issues concerning the person of the victim as an element of forensic characteristics of encroachments on the life of the law enforcement officer are considered. Established data on typical characteristics of the victims. An analysis of criminal proceedings revealed that police officers are more likely to be victims of these crimes than their counterparts from other law enforcement agencies (employees of operational units, investigators, etc.). The increased victimization of police officers is objective and more closely related to the peculiarities of their service, and the level of victimization most often depends on the employee's belonging to the law enforcement activities. The greatest number of victims falls on persons who bear the main burden of efforts to fight crime: patrol police officers, district inspectors, employees of operational units. The listed category of police officers becomes a victim of crimes due to their official position. The categories of victims that most often become victims of these crimes are determined. The issue of victim activity of the law enforcement officer is disclosed. The relationship between the victim's person and his duties regarding the protection of public order and the provision of public safety has been determined. To investigate the person of the victim as an element of the forensic character of the encroachment upon the life of the law enforcement officer, his scientific and practical interest is his duties regarding the protection of public order and the provision of public security, which are: maintenance of law and order in the streets, squares, parks, transport highways, railway stations, airports and other public places; control and supervision in the field of ensuring road safety, carrying out a post and patrol service on the streets and in public places; maintenance of public order during demonstrations, rallies, spectacular sports and other mass events; maintenance of public order in the elimination of the consequences of an accident, civil and natural disasters; prevention or termination of unlawful encroachments. This activity should be legal, that is, to be carried out in accordance with the procedure established by law. The analysis of criminal proceedings was carried out, which allowed formulating conclusions about the person of the victim in this category of criminal proceedings.

Key words: forensic characteristic, person of the victim, encroachment on the life of the law enforcement officer.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і свобод людини проголошується головним обов'язком держави. В реалізації цього завдання

провідна роль належить правоохоронним органам. Їх діяльність спрямована на попередження порушень правових приписів, цивілізоване розв'язання конфліктів, зміцнення правопорядку.

Результативність такої діяльності на сьогоднішній день знижена, внаслідок негативних змін що відбуваються у політичних, економічних, суспільних і правових інститутах нашої держави. Істотною ланкою в ланцюзі названих причинних факторів є злочини, проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності.

Зокрема, значного поширення набувають кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349, 350, 352, 353 КК України, що виражаються у посяганнях на життя, здоров'я, майно працівників правоохоронних органів і членів їхніх сімей тощо.

У спеціальній та науковій літературі не раз відзначалася підвищена віктимність діяльності працівника правоохоронного органу.

У свою чергу, питання вивчення особистості потерпілого, зв'язку «злочинець-потерпілий», а також питання віктимної поведінки жертви злочину вивчали Р. С. Белкін, В. С. Бурданова, В. М. Биков, І. В. Борисенко, І. А. Возгрін, М. В. Салтевський, В. І. Шиканов, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе місце в криміналістичних характеристиках посідають відомості про потерпілого. У свою чергу, криміналістичне вивчення особи потерпілого у справах про посягання на життя працівника правоохоронного органу полягає в отриманні необхідних даних про нього з метою використання їх для розслідування злочину, вибору найбільш доцільних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій, підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень у цілому.

При цьому, на думку В. С. Бурданової та В. М. Бикова, повинні бути з'ясовані основні дані, що характеризують потерпілого як особистість; дані про спосіб його життя, відносини з оточуючими; взаємовідносини

потерпілого та підозрюваного; позиція потерпілого стосовно кримінального провадження та можливого покарання злочинця тощо [11, с. 21].

М. В. Салтевський зазначав, що криміналістична характеристика особи злочинця повинна представляти людину як соціально-біологічну систему, властивості і ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі і використовуються для розслідування злочинів [7, с. 271; 12].

Як зазначив Р. Л. Ахмедшин, криміналістичне вивчення особи злочинця повинно бути переважно орієнтовано на особистість як носія соціально-психологічних характеристик, виражених в її криміналістично значимих поведінкових реакціях, що відображаються в конкретних умовах злочинної події [3, с. 10].

Встановлення даних про типові особистісні особливості потерпілих дозволяє стверджувати про особу злочинця, мотиви та вибір способу вчинення злочину. Виявлення цих та інших зв'язків, як підкреслює І. А. Возгрін, «між жертвою злочинного посягання і особистістю злочинця», а так само іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів, дозволяє «встановлювати напрямки і програми розкриття, розслідування і запобігання злочинів» [5, с. 215].

Вважаємо, що слід погодитися із Р. С. Белкіним з приводу того, що з криміналістичної точки зору вивчення особи злочинця повинно включати дослідження соматичних і психофізіологічних властивостей особи, дані про які використовуються з метою розшуку та ідентифікації, а також що визначають і проявляються у способі вчинення злочину. Крім того, воно вміщує дослідження методики вивчення особи учасників процесу, слідчим і судом, тобто методів і правил вивчення особи з практичною метою кримінального судочинства [6, с. 82].

У зв'язку з цим цілком обґрунтованим є висновки Р. С. Белкіна, І. А. Возгріна та інших вчених про те, що фігура потерпілого виступає одним із значущих структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів.

Однак незважаючи на дослідження даної проблеми, ми вважаємо, що низка окремих питань, зокрема, щодо особи потерпілого як елемента криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу, досі не знайшли свого вирішення у кримінально-процесуальному законодавстві, висвітлені недостатньо й залишаються дискусійними.

Формулювання цілей статті. Так, при проведенні дослідження визначенню підлягає питання, на чому заснований вибір злочинцем жертви.

Таким чином необхідно за допомогою методу узагальнення незалежних характеристик, на базі матеріалів вивчених кримінальних проваджень, визначити та сформулювати висновки щодо, характерних рис особи потерпілого, як елемента криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу.

Вищевикладене дозволяє стверджувати про необхідність комплексного дослідження проблем розслідування посягань на життя працівників правоохоронних органів, розробки методики, яка враховує новітні досягнення криміналістики та інших наук. Зазначені обставини в сукупності і визначають актуальність зазначеної теми дослідження її перспективність і практичну значущість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна значущість, дискусійність і недостатня розробленість досліджуваної проблеми створює певні труднощі при розслідуванні посягань на життя працівника правоохоронного органу, що виражаються в помилках діяльності слідчого при розкритті та розслідуванні даної категорії кримінальних проваджень; вирішенні процесуальних питань; відсутності рекомендацій з тактики провадження окремих слідчих дій, пов'язаних, як з перевіркою інформації про наявність злочину, так і всього процесу розслідування, спрямованого на викриття винного.

Статистичні дані про посягання на життя працівників правоохоронних органів за останні десять років збільшилися більш, ніж в 5 разів. Аналіз

матеріалів кримінальних проваджень показав, що жертвами зазначених злочинів, найчастіше стають працівники поліції, ніж їх колеги з інших правоохоронних органів. Підвищена віктимна поведінка працівників поліції об'єктивна і більшою мірою пов'язана з особливостями їх служби, а рівень віктимності найчастіше залежить від приналежності працівника до напрямів правоохоронної діяльності.

Так, в криміналістичній науці сформувалася окрема теорія — «криміналістична віктимологія», яка складається, на думку В.І. Шиканова, з двох основних блоків. Перший блок складають структурні елементи, що на основі аналізу дій потерпілого забезпечують (на теоретичному рівні) моделювання реальної дійсності, належної ретроспективному встановленню в процесі розслідування. До другого відносять кримінально-релевантні ознаки особи потерпілого та інші значущі (в кримінально-процесуальному або криміналістичному аспекті) обставини, які використовуються для моделювання на основі дослідження трупа загиблого [8, с. 12–13].

В свою чергу І. В. Борисенко виділяє дві групи особливостей, що впливають на віктимність потерпілого та повинні встановлюватися при дослідженні особи потерпілого і його зв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики злочину. До першої групи автор відносить основні властивості самих потерпілих, що мають криміналістичне значення: їх вік і пов'язані з ним особливості психіки, сімейний стан, рід занять, інтелектуальний і фізичний розвиток, а також наявність окремих психічних і фізичних недоліків. До другої групи — особливості, властиві поведінці потерпілих. Криміналістично значущими є й такі як: спосіб життя, коло і характер зв'язків, поведінка в побуті, статева культура, зловживання алкоголем та інші особливості, які характеризують їх поведінку поза зв'язком з вчиненими щодо них злочинами [4, с. 142].

Так, найбільша кількість жертв припадає на осіб, які здійснюють діяльність по боротьбі зі злочинністю: працівників патрульної поліції, дільничних інспекторів, працівників оперативних підрозділів. Перерахована

категорія працівників поліції стає жертвами злочинів в силу свого службового становища.

Однак більшість посягань здійснюється саме щодо працівників патрульної поліції, в завдання якої входить попередження скоєння правопорушень та злочинів на постах і маршрутах патрулювання. Дані працівники поліції перевіряють місця концентрації злочинних елементів, найбільш ймовірні місця скоєння посягань, займаються розглядом конфліктів в суспільних місцях. В результаті чого, вони частіше за інших стають жертвами насильницьких злочинів.

Діяльність дільничних інспекторів проходить безпосередньо серед населення в районі, місті, де вони тісно контактують з населенням. До сфери обов'язків дільничних входить виявлення осіб, які займаються злочинною діяльністю, вони повинні знати лідерів і учасників груп, сформованих на основі антигромадських інтересів. Дільничні інспектори поліції проводять виявлення місць можливого вчинення насильницьких злочинів, умови, що сприяють їх вчиненню, розробляють та вживають заходи щодо їх усунення, виявляють розшукуваних осіб, причетних до скоєння злочинів. При виконанні своїх службових обов'язків дільничні стають жертвами посягань.

Профілактика насильницьких злочинів оперативними підрозділами здійснюється з використанням своїх специфічних можливостей. Вони здійснюють оперативно-розшукові дії по виявленню підготовлених і скоєних злочинів, обставин, що сприяють вчиненню злочинів, проводять профілактичні заходи тощо. В результаті життя і здоров'я працівників оперативних підрозділів постійно піддаються серйозній небезпеці.

За даними проведеного нами дослідження також найбільш високі втрати несуть водії, які керують службовим транспортом. Це пояснюється тим, що, з одного боку, дана категорія співробітників завжди виїжджає на місця подій та затримань злочинців, з іншого - вони найменш підготовлені до дій в бойових умовах. До того ж злочинці, що відкривають вогонь по

транспорту працівників правоохоронних органів, в першу чергу намагаються вразити тих, хто управляє автомобілем.

Відзначимо, що факти посягань на життя працівників правоохоронних органів чинять негативний вплив на психіку всіх потенційних потерпілих, формують у них стан психологічної незахищеності, відчуття постійної небезпеки. Наслідком цього є факти звільнення працівників правоохоронних органів, зниження службової активності співробітників, що, в свою чергу, негативно відбивається на стані охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки в цілому.

Складна криміногенна ситуація, нездатність правоохоронних органів активно протистояти зростанню злочинності, роз'єднаність і відсутність належного рівня взаємодії в їх роботі, постійно зростаючий відтік професійних кадрів - все це в комплексі представляє реальну загрозу по руйнівному впливу спрямовану як на суспільство і державу в цілому, так – на права і свободи громадян зокрема.

Так, потерпілими від злочинних посягань в 100% випадків ставали чоловіки. Це пояснюється тим, що особовий склад правоохоронних органів, особливо патрульної поліції, дільничні інспектори, працівники оперативних підрозділів на 80% укомплектовані чоловіками. Середній вік потерпілих - від 20 до 40 років (72%). При цьому вік не грав будь-якої ролі при виборі їх як жертви. Суттєве значення грала займана посада та обов'язки з охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки. Переважна більшість потерпілих (70%) мали вищу освіту, а також (76%) були одружені.

У матеріалах кримінальних проваджень, як правило, була позитивна службова характеристика на потерпілого. Разом з тим їх віктимологічна поведінка в процесі розслідування не вивчалася зовсім або вивчалася явно недостатньо. У той же час, аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволив виявити потерпілих, щодо яких злочинні посягання відбувалися неодноразово, але в силу певних обставин зазначені дані не були долучені до матеріалів кримінальних проваджень і не дана відповідна оцінка на

можливість застосування щодо цих працівників активних заходів щодо їх безпеки.

Для дослідження особи потерпілого як елемента криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу, науковий і практичний інтерес представляють його обов'язки щодо охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки, які полягають в: підтримці правопорядку на вулицях, площах, у парках, на транспортних магістралях, вокзалах, в аеропортах та інших громадських місцях; контроль і нагляд у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, несення постової і патрульної служби на вулицях та в громадських місцях; підтримання громадського порядку під час демонстрацій, мітингів, видовищних спортивних та інших масових заходів; підтримання громадського порядку при ліквідації наслідків аварії, громадських і стихійних лих; запобігання або припинення протиправних посягань. Ця діяльність повинна носити законний характер, тобто здійснюватися з дотриманням встановленого законом порядку.

Злочин, передбачений ст. 348 КК полягає у посяганні на життя працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів, тобто в умисному вбивстві або замаху на нього. Форми і способи посягання на життя потерпілих для кваліфікації значення не мають. Такий злочин, має місце лише тоді, коли посягання на осіб вчинено у зв'язку з їх службовою діяльністю або громадською діяльністю щодо охорони громадського порядку. Для складу злочину не має значення, чи був потерпілий у цей момент при виконанні обов'язків, чи ні (наприклад, був у відпустці). Але якщо вбивство або замах на вбивство вчинене не у зв'язку зі службовою діяльністю або громадською діяльністю щодо охорони громадського порядку (наприклад, на ґрунті особистих неприязних стосунків або з ревнощів), то ст. 348 КК не застосовується [1].

Так, виходячи з судової практики визначення поняття виконання обов'язків з охорони громадського порядку і забезпечення громадської

безпеки не викликає складнощів, відповідальність за ст. 348 КК України [1] настає лише тоді, коли посягання на працівника правоохоронного органу являє собою протидію законній діяльності названих осіб з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. Тобто одним з обов'язкових умов для визнання особи в якості потерпілого за ст. 348 КК України [1] є його законна діяльність.

При цьому слід виходити з того, що поліція, представляє собою не окремо взятий підрозділ, а їх сукупність, що забезпечує виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів, охорону громадського порядку і забезпечення громадської безпеки. Викладене дозволяє нам стверджувати, що до категорії потерпілих у кримінальних провадженнях, за ст. 348 КК України [1], можуть бути віднесені і співробітники кадрових, штабних та інших підрозділів, у випадках притягнення їх до охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Сформована ситуація вимагає спеціальної підготовки слідчих і оперативних працівників для ефективного розслідування таких злочинів, всебічної та тісної взаємодії між ними.

Однак, як показує аналіз теорії та практики, відсутність методологічних основ або окремих науково-практичних рекомендацій з даної проблематики викликає серйозні проблеми при роботі з зазначеною категорією кримінальних проваджень.

Проведене дослідження, відповідно його цілям і завданням, дозволило визначити ряд теоретичних і прикладних питань, вирішення яких, на наш погляд, може сприяти вдосконаленню в розкритті та розслідуванні злочинів пов'язаних з посяганням на життя працівника правоохоронного органу, але потребує удосконалення, більш детального та поглибленого теоретичного підходу до вирішення цих питань.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. (із поточними змінами). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. (із поточними змінами). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Ахмедшин Р. Л. Криминалистическая характеристика личности преступника : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 / Р. Л. Ахмедшин. Томск, 2006. 48 с.
4. Борисенко І. В. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики вбивств із розчленуванням трупа // Вісник ХНУВС. Вип. 35. 2006. С. 142–149.
5. Возгрин И. А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений . Л., 1976. 215 с.
6. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т.; Т. 2 : Частные криминалистические теории. М. : Юристъ, 1997. 464 с.
7. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Х. : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.
8. Шиканов В. И. Криминалистическая виктимология и практика расследования убийств : учебное пособие. Иркутск, 1979. 45 с.
9. Шиканов В. И. О междисциплинарной характеристике отдельных видов преступлений // Криминалистическая характеристика преступлений : сб. науч. трудов. М., 1984. С. 40 – 43.
10. Ткаченко В. И. Квалификация преступлений против общественного порядка : учебное пособие. М., 1982. 82 с
11. Бурданова В. С., Быков В. М. Виктимологические аспекты криминалистики: учебное пособие. Ташкент.1981. 80 с.

12. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі):
підручник. К. : Кондор, 2006. 588 с.

13. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл.
К. : Ін Юре, 2010. 496 с.